

A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN-POLONIA

VOL. VI, 39

SECTIO FF

1988

Instytut Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej Wydziału Humanistycznego UG

K r y s t y n a S Z C Z E Ś N I A K

**Robert Fiedler – pastor z Międzyborza – a toruńska teka
Marcina Giersza**

Роберт Федлер – пастор из Мендзыбожа – а торуньский портфель Марцина
Герша

Robert Fiedler, a Międzyborze Pastor, and a Toruń File of Marcin Giersz

W dziale rękopisów Towarzystwa Naukowego Toruńskiego znajduje sięteczka zatytułowana: „Ankieta Marcina Giersza¹ w sprawie nazw miejscowych w Prusiech Wschodnich (Mazury Pruskie)”. Wspominał już o niej na posiedzeniu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w roku 1948 – Ludwik Zabrocki, zalecając wówczas jak najszybsze jej opracowanie ze względu na to, że nazwy w niej zebrane „świadczą, iż w połowie XIX wieku tereny te były wyłącznie przez ludność polską zamieszkałe”.²

Teka toruńska³ zawiera 130 kart – przy czym numeracja do chodzi do 129, gdyż karta 104 występuje w tece jako 104a i 104b. Poza i umeracją znajduje się też luźno włożony do teki brudnopis fragmentu listu Marcina Giersza z dnia 3 V 1882, pisany do redakcji „Dziennika Poznańskiego”, a zatytułowany „Słowa z Prus Wschodnich”. Na jego odwrocie znajdują się

¹Marcin Giersz, Mazur, ur. 1808, zm. 1895 w Lecu (Giżycko).

²Ankieta Marcina Giersza w sprawie nazw miejscowości w Prusach Wschodnich. Sprawozdanie PTPN za III i IV kwartał 1948 roku, Poznań 1950, s. 241–245.

³Nazwana tak przez autorkę artykułu dla odróżnienia od tzw. tek kórnickich, również związanych z Marcinem Gierszem.

słowa: „Znalazłem w egzemplarzu redakcyjnym »Gazety Leckiej« – Z. M.” (czyżby Zygmunt Mocarski? – K. Sz.). Całość teki tworzy 58 listów⁴ lub tylko ich fragmentów pisanych po niemiecku przez pastorów ewangelickich do Marcina Giersza oraz 24 listy (lub tylko same wykazy nazw) pisane ręką Marcina Giersza (w tym dwa po polsku – z lat 1892 i 1888). Tematem tej korespondencji są sprawy związane z Kalendarzem Królewsko-Prusko-Ewangelickim (którego M. Giersz był redaktorem w latach 1848–1849, 1860–1882) oraz zagadnienia toponomastyczne. Większość listów zawiera wykazy nazw z terenu Mazur i Warmii, które były zbierane od autochtonów (dla wiarygodności – w wielu – podano nazwiska, imiona i adresy informatorów – *vide* karta 14), podane w oficjalnym brzmieniu urzędowym i drugim – używanym przez miejscową ludność.⁵ Obok nazw miejscowości, w wielu listach występują również nazwy obiektów fizjograficznych (*vide* karta 13, 22, 27, 102 itp.), słowniczki wyrazów gwarowych (np. karta 29) lub próby określenia granic języka polskiego (*vide* karta 10–11), a także – próby etymologii nazw (karty 10–11, 39). W większości wypadków obok nazwy polskiej zapisano również formę *genetivu*, co zwiększa jeszcze wartość całego zbioru.⁶

Materiał onomastyczny zgromadzony w tece toruńskiej był w przeszłości o wiele większy, czego dowodzi pierwotna, atramentem znaczone numeracja po lewej stronie karty (numeracja ołówkiem jest wtórna, w roku 1948 doszła tylko do 104 karty, obecnie wszystkie karty są ponumerowane). Wśród pierwotnej numeracji dokonanej ręką Giersza można znaleźć numery 319 (karta 27), 820 (101), 844 (102), 891 (103) czy 913 (104).

Wszystkie karty ułożone są w porządku chronologicznym – na większości z nich, również ręką Marcina Giersza, zaznaczono datę wpływu danego listu. Rękopisy owe przesłał na ręce księdza Kujota syn Marcina – Borys Giersz.⁷

Spośród całego materiału zawartego w tece warto zwrócić uwagę na karty 10–11. Zawierają one wykaz nazw z terenu dawnej rejencji wrocławskiej i legnickiej, a więc wykraczają tym samym poza tytuł całej teki. Ze względu na chronologiczne ułożenie materiału można przypuszczać, iż list ten nadszedł do Marcina Giersza w roku 1861 (8 karta – 30 I 1861, 20 karta – 15 IX 1861, 23 – 24 II 1861, 25 – 6 IV 1861, 27 – 30 XI 1861), materiał z roku

⁴L. Zabrocki wspominał o 21 listach pastorów i 10 listach M. Giersza (w tym o jednym, pisany po polsku). Być może liczył On tylko pełne listy zawierające nadawcę korespondencji itp. Część listów z owej teki stanowią jedynie wykazy nazw.

⁵Widowym tego dowodem są zapisy z terenu Mazur: Gierzwałd, Jerłoża, Okuniak, Jeblonki // Jablonki, Jernupowo, Miętkie, Ólstynek, Kacinieć, Gize, Miciule, Mićkówka, Jebramowo // Jabramowo itp.

⁶Autorka tego artykułu zamierza opracować całość zbioru.

⁷*Vide* dopisek na okładce zidentyfikowanej jako autograf ks. Kujota.

1862 zaczyna się dopiero od karty 31. List ten nie zachował się w całości – w tece zatrzymał M. Giersz tylko obszerny wykaz nazw. Brak również podpisu nadawcy, co utrudnia, ale nie uniemożliwia, jego identyfikację.⁸

Wykaz nazw zawarty na kartach 10–11 przedstawia się następująco. Autor danego listu podzielił kartę na dwie części. W lewej podał 29 nazw niemieckich i tam, gdzie, jego zdaniem, zachowały się nazwy polskie, podał ich odpowiedniki – 14; po stronie prawej – dla 29 nazw niemieckich podał 17 nazw polskich. Resztę nazw z rejencji wrocławskiej podał na karcie 11 – dla 6 nazw niemieckich podał 4 nazwy polskie. Większą część karty 11 stanowią nazwy z obwodu rejencyjnego legnickiego. Autor zanotował 72 nazwy niemieckie i obok nich 19 nazw polskich. W dwu innych wypadkach określił położenie miejscowości podając nazwę rzeki obok płynącej: 8. Friedeberg – nad Kwisą, 13. Greiffenberg – nad Kwisą, łac. *Griphimontium*.

Karta 10 zawiera zatem nazwy (w porządku alfabetycznym niemieckim⁹ i z numeracją autora listu).

1. Auras – Uraz
2. Bernstadt
3. Bohrau – Bierutów
4. Bralin
5. Breslau – Wrocław
6. Brieg – Brzeg
7. Canth
8. Carlsmarkt
9. Charlottenbrun – Karłowiec (nad Stober?)
10. Dyrnfurth
11. Feßtenberg – Twarda Góra
12. Frankenstein
13. Freiburg
14. Freyhan
15. Friedland – podobno Fryląd, inny w obwodzie opolskim Firlą
16. Glatz – Kłodzko
17. Gattesberg
18. Guhrau – Gura (nad Barczą), (Góra)
19. Habelschwerdt – Bystrzyca (Czesi piszą Bistřice)
20. Hernßtadt – Wąsorz. Niemieckie nazwy rzeki i potoku: Wenseritz, We-

⁸Dany artykuł próbuje ustalić jego tożsamość.

⁹Wszelkie znaki zapytania, grafika, ortografia – za autorem listu. Tam, gdzie nie można było odczytać tekstu lub są wątpliwości co do prawidłowości odczytania – podają swe inicjały – K. Sz.

nsoritzen (?)

21. Hundsfeldt – Psie Pole. Nad Niemcami Bolesława Krzywoustego pamiętne zwycięstwem.

22. Juliusburg

23. Köben

24. Koßtenblut

25. Landeck

26. Levin – Lewin

27. Lißsa

28. Löwen

29. Medzibor – Miedzyborz al. Międzyborz. Polscy autorowie zygmuntowscy miedzy używają zamiast między, od tego... (dalej tekst nieczytelny – K. Sz.).

30. Michelau – Mikołów – słynne drukarnie kalendarzy dla ludu

31. Militßch – Milicz

32. Mittelwalde

33. Munßterberg – Ziembica, czeskie Zěmbice

34. Namislau – Namysłów

35. Neumarkt – Środa, cz. Středa, gdzie Niemcy w 1240 zabili Michała Wszewłodowicza, księcia kijowskiego wnuczkę, a to córka hana tatarskiego, stąd... (dalej tekst mało czytelny – K. Sz.)

36. Neurode

37. Nimpßch – Niemcza, czeskie Němče

38. Oels – Oleśnica

39. Ohlau – Olawa

40. Prausnitz – Prusznice

41. Raudten

42. Reichenbadt

43. Reichenfluss (? K.Sz.)

44. Reichthal

45. Reinerz – Dusznik

46. Rothfürben

47. Schweidnitz – Świdnica

48. Silberberg – zwie się Srebrna Góra

49. Steinau – Ścinawa

50. Strehlen – Strzelin

51. Striegau – Strzegom

52. Stroppen

53. Sulau

54. Trachenberg – Strzyborek, zwą Strzyburek
55. Trebnitz – Trzebnica
56. Tßchernau
57. Waldenburg
58. Wanßen

Na karcie 11 wymienione są dalsze nazwy miejscowości z rejencji wrocławskiej.

59. Polnisch Wartenberg – Syców
60. Wilhelmsthal
61. Winzig
62. Wohlau – Wołów
63. Wunßchelburg – Hradek z czeska, po polsku Gródek
64. Zobten – Sobótka.

Pozostałą część karty 11 zajmują 72 nazwy miejscowości z obwodu rejencyjnego legnickiego.

1. Beuthen – Bytoń
2. Bolnenhain – Bolesławice
3. Bunzlau – Bolesławiec
4. Daubitz
5. Dieksa
6. Freißtadt
7. Freiwaldau
8. Friedeberg a Q. – nad Kwisą
9. Gephardsdorf
10. Glogau – Głogów
11. Goldberg – Złota Góra, po łac. *Aurimontium*
12. Görlitz – Gorzelice, po serbsku Zgorzelec
13. Greiffenberg – nad Kwisą, łac. *Griphimontium*
14. Grünberg – Zielona Góra
15. Habbau
16. Hlaynau
17. Herßberg
18. Hohenfriedeberg
19. Heyerwerda – Wojereże al. Worzyce, serbskie Worjegy
20. Iauer – Jawor
21. Kontopp – Konotop
22. Kotzeräu – (Kluin)
23. Kuhna
24. Kupfenberg – czy nie Miedna Góra?

25. Kuttlau
26. Lahn
27. Landeshut – zwie się też Łańcut
28. Lauban – Lubań
29. Leippe
30. Liebau
31. Liebenthal
32. Liegnitz – Legnica
33. Löwenberg
34. Lorenzdorf
35. Lueben
36. Marnlißsa
37. Muskau – Mużaków
38. Naumburg a B.
39. Naumburg a Q.
40. Neußalz
41. Neußtedtel
42. Parchwitz
43. Podroßsche – zdaje się Podroże
44. Polkwitz
45. Priebus
46. Preinkenau
47. Quaritz
48. Radmeritz
49. Reichenbavn (? – K. Sz.)
50. Reichenwalde
51. Rothenburg O/L
52. Rothenburg a. O
53. Riedelsdorf
54. Riedelßtadt
55. Riehland
56. Saabor
57. Saagan – Żegan, znaczy 'spalony', rozumie się Zamek, podobnie Zgorzelec al. Gorzelice, Pogorzelice, Pogorzelica, Pogorzele itp.
58. Sohlawa – zapewne Sława
59. Schmiedeberg
60. Schörnberg
61. Schönau
62. Schönberg

63. Schoendorf
64. Seidenberg
65. Siegersdorf
66. Sprottau
67. Ullersdorf
68. Wartenberg
69. Wiednitz
70. Wiegandsthal
71. Wittichenau – Kulow
72. Zybelle

Pod tym wykazem jest jedno zdanie, dziś już nieczytelne, po niemiecku, a pod nim – tekst po polsku: „Granic języka polskiego ściśle oznaczyć nie umiem; około Mużakowa reży mówią po serbsku (Marnlifs) około Sycowa po polsku; od granicy morawskiej zatracają po czesku, ale rozumieją po polsku, cały górny Szląsk, od Królestwa mówi po polsku, rozumie się lud prosty, bo wyższe szkoły wszystkie niemieckie, księża po większej części Niemcy albo zniemczeni”.

Na tym karta 11 się kończy. Można przypuszczać, że albo na następnych stronach listu znajdował się ciąg dalszy wypowiedzi, grzecznościowe pozdrowienia i podpis, albo to wszystko znalazło się w pierwszej części listu, tej datowanej, a również nieobecnej w tece.

O tym, iż list ten pochodzi z lat sześćdziesiątych dziewiętnastego wieku, świadczą, prócz chronologicznego porządku w tece, zawarte tam nazwy miejscowości. Po roku 1858, a przed 1876 zmieniono Medzibor (Międzybórz) na Neumittelwald, będącą, jak pisze S. Rospond w *Słowniku etymologicznym miast i gmin PRL*, dosłownym tłumaczeniem formy nadal używanej przez ludność polską. Syców zmieniono w tym okresie z Polnisch Wartenberg na – Wartenberg.

Przedstawiony materiał nazewniczy dowodzi, iż zebrał go człowiek, który:

1. Znał język polski. Władał nim biegle, o czym świadczy dopisek pod listem (choć prawdopodobnie bliższy mu był język niemiecki, od tego języka wychodzi podając nazwy, w tym języku umieszcza pierwszy dopisek pod listem). Autor listu znał też język czeski, jego znaki graficzne (*vide* Strěda, Bistřice, Němč). Stykał się też z językiem serbskim (łużyckim), o czym świadczą dopiski przy nazwie 12 i 18 oraz 57 w rejencji legnickiej. Biegle też władał łaciną (*vide* objaśnienia 11 i 13 nazwy w rejencji legnickiej).

2. Autor listu interesował się zagadnieniami językowymi, dość biegle przedstawił i objaśnił różnice między formą czeską Hradek a polską Gródek,

Bystrzyca – Bistřice czy Wojercze al. Worzyce, serbskie Worjegy. Podobne uwagi związane z etymologią mamy przy nazwie 57 rejencji legnickiej.

3. Znal on też historię i współczesny sobie dzień ziemi, której nazwy podawał. Dowodzą tego zapisy przy nazwach: 21, 30, 35 rejencji wrocławskiej, przy czym bliższy mu prawdopodobnie był teren pierwszej rejencji – większość uwag znajduje się na karcie 10.

4. Ze względu na osobę nadawcy i jego zapatrywania można przyjąć, iż był ewangelikiem i prawdopodobnie pastorem. Głównie z ewangelikam. Marcin Giersz korespondował w sprawie zebrania nazewnictwa na terenach ich parafii.

Te wszystkie dane odpowiadają Robertowi Fiedlerowi, pastorowi z Międzyborza. Przedstawiony materiał stanowiłby zatem cenne uzupełnienie działalności tej zasłużonej dla Polaków postaci, którą przedstawił ostatnio Stanisław Gajda w pracy wydanej nakładem Instytutu Śląskiego w Opolu *Tam jeszcze kęś Polactwa*. O autorstwie materiału z teki toruńskiej M. Giersza dodatkowo przekonuje porównanie omawianego rękopisu z zamieszczoną na stronie 147 pracy S. Gajdy fotokopią rękopisu R. Fiedlera, będącą przedrukiem z pracy B. Zakrzewskiego *Śląska pieśń ludowa w zbiorach z okresu romantyzmu* (Wrocław 1962).

Резюме

В городской библиотеке г. Торуня хранится портфель, содержащий письма полученные Марцином Гершой в 1828-1888 годы и его ответы. Преимущественно это перечень названий местностей и физиографических объектов из территории Мазур, Вармии и Селезии, собраны среди автохтонов евангелическими пасторами. Некоторые письма содержат антропонимические и диалектологические данные. Не все эти письма подписаны. В данной работе автор попытался определить автора письма находящегося на 10-11 страницах портфеля, содержащего перечень немецких названий и их польские эквиваленты (латынские или лужицкие) из территории бывшего округа вrocławского и легницкого регенств. По мнению автора данной работы это письмо было написано известным деятелем польской культуры – пастором Робертом Федлером из Мендзыбожа.

Summary

In the Toruń City Library there is a file that contains letters received and written by

Marcin Giersz in 1828-1888. They are mostly lists of place names, physiographic objects of the areas of Masuria, Warmia and Silesia, collected by evangelical pastors among the native inhabitants. Some letters provide anthroponymic and dialectological data. Not all of them are signed. The study attempts to establish the name of the writer of a letter on file sheets No.10-11 that contains a list of German names and their Polish (Latin or Lusatian) counterparts collected at the former districts of Wrocław and Legnica. The study demonstrates that this letter was written by a pastor from Międzyborze, Robert Fiedler, who rendered great services for the Polish culture.

Druk.UMCS z.323/90,n.550+25 f.B5

A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN-POLONIA

VOL.V

SECTIO FF

1987

8. K. Stępnik: Pieśń ludowa czasu wojny i jej poetyckie imitacje (na wybranym materiale z okresu I wojny światowej)
La chanson populaire à l'époque de la guerre et ses imitations poétiques (question élaborée en s'appuyant sur les chansons de la I ère guerre mondiale)
9. L. Mikrut: Ludowe tradycje w bajkach Grzegorza Danilewskiego
Les traditions populaires dans les fables de Grzegorz Danilewski
10. W. Krajka: Wzorce adresata w *Takich sobie bajeczkach* R. Kiplinga
Les modèles du lecteur dans *Just So Stories* de R. Kipling
11. J. Orłowski: Rosyjscy poeci ludowi początku XX wieku
Les poètes populaires russes au début du XXe s.
12. G. Klewek: Motifs mythiques dans la dramaturgie roumaine
Motywy mityczne w dramaturgii rumuńskiej
13. A. Brzozowska-Krajka: Komponenty więzi wewnątrzgrupowej w świetle współczesnej ludowej poezji podhalańskiej
Les éléments de l'union du groupe vus à travers la poésie contemporaine populaire de Podhale

Adresse:

UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
BIURO WYDAWNICTW

Plac Marii

Curie-Skłodowskiej 5

20-031 LUBLIN

POLOGNE